

בל תשחית - עיון בודעת הרמב"ם / צא:

תוכן:
הצגת הסוגיא
דברי הרמב"ם
הבנת התוספתא
סיכום

הצגת הסוגיא

לפני העיון בסוגיה נעיינ בפסוקים בתורה שהסוגיה סובבת סביבם (דברים כ, יט-כ):

"כי תצור אל עיר ימים רבים להלחם עליה לתפשה לא תשחית את עצה לנדח עליו גרון כי ממנו תאכל ואתו לא תכרת כי האדם עץ השדה לבא מפניך במצור: רק עץ אשר תדע כי לא עץ מאכל הוא אתו תשחית וכרת ובנית מצור על העיר אשר הוא עשה עמך מלחמה עד רדתה".

הבסיס לדיון הוא סוגית הגמרא בפרק החובל (בבא קמא צא:):

"אמר רב: דיקלא דטען קבא - אסור למקצציה. מיתיבי: כמה יהא בזית ולא יקצצו? רובע! שאני זיתים, דחשיבי. א"ר חנינא: לא שכיב שיבחת ברי, אלא דקץ תאינתא בלא זמנה. אמר רבינא: ואם היה מעולה בדמים - מותר. תניא נמי הכי: רק עץ אשר תדע - זה אילן מאכל, כי לא עץ מאכל הוא - זה אילן סרק; וכי מאחר שסופו לרבות כל דבר, מה ת"ל כי לא עץ מאכל? להקדים סרק למאכל; יכול אפילו מעולה בדמים? ת"ל: רק. שמואל אייתי ליה אריסיה תמרי, אכיל, טעים בהו טעמא דחמרא. א"ל: מאי האי? א"ל: ביני גופני קיימי. אמר: מכחשי בחמרא כולי האי? למחר אייתי לי מקורייהו".

מפשט הפסוקים נראה שהתורה מחדשת דין מיוחד באיסור קציצת עץ מאכל, ומנמקת אותו בכך שהאדם עץ השדה, וכדברי הרמב"ן בפירושו על התורה שפרנסת האדם מעץ השדה ולכן אין ראוי לקוצצו. התורה מסייגת שעץ סרק שאינו עושה פירות מותר לקוצצו כדי לבנות ממנו מצור.

חז"ל דרשו את הריבוי, רק עץ אשר תדע, כי לא עץ מאכל הוא, מהי ההדגשה אשר תדע? דיינו לומר, רק עץ אשר לא עץ מאכל הוא! לכן באו חז"ל ודרשו רק עץ אשר תדע, עץ שאתה יודע שהוא קרוב למצור, ואינך יודע קרוב ממנו, תקח אותו ואפילו הוא עץ מאכל. כלומר שניתן לכרות לצורכי מצור גם עץ מאכל וגם עץ סרק. אם מותר לקצוץ גם עץ מאכל מדוע פורט עץ סרק: "כי לא עץ מאכל הוא, זה אילן סרק?" להקדים סרק למאכל, שעדיף לכרות עץ סרק לפני שכורתים עץ מאכל, כאשר אין עדיפות לכריתת עץ מאכל. עולה מכאן שהאיסור הוא לאו דווקא בעצי מאכל, אלא איסור כללי של השחתה, וגם אם קיים צורך לכרות עץ, יש למעט בהשחתה ככל האפשר, להקדים סרק למאכל.

מכאן למדים שהתורה הקפידה לאו דווקא על השחתת עץ מאכל, אלא על השחתת חפץ בעל ערך. ולכן אם אילן המאכל הוא אילן שכבר אינו נותן פירות בשיעור סביר, מותר לקוצצו. והוא הדין אם אדם מעוניין בקורה לבנין, והקורה מעץ המאכל זולה יותר מהקורה מעץ הסרק, מותר לקצוץ את עץ המאכל, או אם הקורה מהעץ שווה יותר מהפירות שהוא נותן, מותר לקצוץ עץ מאכל.

ניתן להסיק מכך שאיסור בל תשחית חל לא רק על עצים, אלא גם על כל חפץ, כגון בגדים וכלים. ואכן

למדנו בסוגיה למעלה:

"אלא האי תנא הוא, דתניא: מקרעין על המת ולא מדרכי האמורי, אמר רבי אלעזר: שמעתי, שהמקרע על המת יותר מדאי - לוקה משום בל תשחית".

דברי הרמב"ם

וכן כתב הרמב"ם בספר המצוות (ל"ת נו):

"והמצוה הנ"ז היא שהזהירנו מהשחית האילנות כשנצור על עיר כדי להצר לאנשיה ולהכאיב לבבם והוא אמרו יתעלה לא תשחית את עצה כי ממנו תאכל ואותו לא תכרות. וכן כל הפסד נכנס תחת לאו זה כגון מי שישורף בגד לריק או ישבר כלי לריק גם כן הנה הוא עובר משום לא תשחית ולוקה. ובסוף מכות התבאר שהקוצץ אילנות טובות לוקה ואמר וזההרתי מהכא כי ממנו תאכל ואותו לא תכרות".

הרמב"ם הוסיף שלא רק הקוצץ אילנות שעובר על לאו מפורש בתורה לוקה, אלא גם מי ששורף בגד או שובר כלי לריק שאיסורו נלמד מדרשה. לוקה משום בל תשחית.

דברי הרמב"ם מבוססים על הסוגיה דלעיל, ופשטה הוא שהמקרע על המת יותר מדי לוקה משום בל תשחית כמו הקוצץ אילן. אמנם גרסת התוס' (ד"ה עובר): "עובר משום בל תשחית", עובר, אך אינו לוקה. אולם אם נעייין ברמב"ם בהלכות מלכים (פרק ו) נמצא כמה נקודות הצריכות עיון. בהלכה ח כתב הרמב"ם: "אין קוצצין אילני מאכל שחוץ למדינה ואין מונעין מהם אמת המים כדי שייבשו, שנאמר לא תשחית את עצה, וכל הקוצץ לוקה, ולא במצור בלבד אלא בכל מקום כל הקוצץ אילן מאכל דרך השחתה לוקה, אבל קוצצין אותו אם היה מזיק אילנות אחרים, או מפני שמזיק בשדה אחרים, או מפני שדמיו יקרים, לא אסרה תורה אלא דרך השחתה".

כאן הרמב"ם מתייחס בפירושו לסוגייתנו שמותר לקצוץ עץ מאכל, אך למרבה הפלא אינו מביא את הדין של הקדמת עץ סרק לעץ מאכל. ובהלכה ט כתב:

"כל אילן סרק מותר לקוץ אותו ואפילו אינו צריך לו, וכן אילן מאכל שהזקין ואינו עושה אלא דבר מועט שאינו ראוי לטרוח בו, מותר לקוץ אותו, וכמה יהא הזית עושה ולא יקוצנו, רובע הקב זיתים, ודקל שהוא עושה קב תמרים לא יקוצנו".

מהסוגיה משמע שמותר לקוץ אילן סרק, אולם האם אילן סרק גרוע מבגדים שבהלכה הבאה? ודאי שיש לו ערך כאשר משתמשים בו לצל או לנוי, או שיהיה ניתן להשתמש בו לקורה. ייתכן ששאלתינו בהלכה הקודמת, מתישבת על סמך הלכה זו. אם בעץ סרק אין שום איסור השחתה, ברור שכריתתו קודמת לכריתת עץ מאכל שיש איסור בכריתתו, ועדיין צ"ע.

בהלכה י הרמב"ם כותב:

"ולא האילנות בלבד, אלא כל המשבר כלים וקורע בגדים, והורס בנין, וסותם מעין, ומאבד מאכלות דרך השחתה, עובר בלא תשחית, ואינו לוקה אלא מכת מרדות מדבריהם".

הרמב"ם כאן נראה שסותר את עצמו מיניה וביה. הרמב"ם כותב שגם בשבירת כלים וכו', עובר בבל תשחית, ומשמע שכהמשך להלכה הקודמת האיסור הוא מהתורה, וכמו שהסברנו שהתורה אינה דנה בעץ בלבד. אלא שאם כן קשה מדוע אינו לוקה מהתורה, אלא רק מדבריהם? ועוד קשה שהרמב"ם כאן סותר את מה שכתב בספר המצוות שמשבר כלים לריק לוקה מהתורה.

החינוך (מצווה תקט) כתב שאמנם איסור השחתת שאר חפצים הוא מהתורה, אולם הואיל והוא לא כתוב

בפירוש בתורה אין בו חיוב מלקות מהתורה. וכך היא גרסת תוספות לעיל שגרסו "עובר משום בל תשחית". המשנה למלך (הלכה ח) כתב שאכן לדעת הרמב"ם איסור בל תשחית בשאר חפצים הוא מדרבנן, אולם כפי שכתבנו לעיל, לשון הרמב"ם משתמעת יותר כדברי החינוך. על הקושיה השניה ענה השדה חמד (פאת השדה מערכה ב סימן ז), כנראה מדוחק הקושיה, שהרמב"ם בהלכות אכן סותר לרמב"ם בספר המצוות. וענה שהרמב"ם בהלכות חזר בו מדבריו בספר המצוות המוקדם יותר, או שבספר המצוות אין כוונתו לפרט את הדינים בדקדוק.

הבנת התוספתא

בתוספתא (בבא קמא ט, יא) נאמר:

"וכשם שחייב על נזקי חברו כך הוא חייב על נזקי עצמו הוא עצמו שרק וטס בפניו כנגד חברו מתלש בשערו מקרע את כסותו משבר את כליו מפזר את מעותיו בחמתו פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים שנ' ואך את דמכם לנפשותיכם אדרוש".

התוספתא סוברת שיש איסור תורה במזיק את עצמו ובמשחית את רכושו. אך דינו מסור לשמים. התוספתא לומדת שהדין מסור לשמים מהפסוק ואך את דמכם. כלומר, כמו שאסור לרצוח את הזולת, כמו כן אסור לו לאדם להרוג את עצמו, אולם ברור שמאבד עצמו לדעת דינו מסור רק לשמים. נראה שהתוספתא הבינה שכמו שאיסור רציחה הוא הן על הזולת והן על האדם עצמו, כמו כן אסור לאדם להזיק את עצמו וממון עצמו, אבל לעניין עונש, המזיק עצמו לא גרע ממאבד עצמו לדעת, ודינו מסור לשמים. התוספתא טעונה הסבר, הפסוק הזה נאמר בפרשת נוח לאסור איבוד לדעת, ומניין להרחיבו לאיסור ממון. נחזור לסוגיה שבתחילת העמוד. הגמרא העלתה את האפשרות שאדם אסור לו לחבול בעצמו מהפסוק "ואך את דמכם". הגמרא דחתה את האפשרות הזו שייטכן שהפסוק בא לאסור רק התאבדות אך לא נזק עצמי. שוב העלתה הגמרא את האפשרות שנלמד איסור חבלה בעצמו מאיסור קריעת בגדים, דחתה הגמרא שייטכן שהשחתת בגדים חמורה יותר, כי קריעת בגדים אינה ניתנת לתיקון, אך חבלה עצמית ניתנת לתיקון. אולם מהתוספתא משמע שגם איסור חבלה והיזק עצמי נלמדים מהפסוק "ואך את דמכם לנפשותיכם אדרוש", כפי שהתבאר בפסקה הקודמת. ייתכן שהבבלי חולק על התוספתא רק במקור האיסור של חבלה והיזק עצמי, אולם הוא מסכים לעקרון שהעונש במקרה של היזק עצמי מסור לשמים ולא לבית דין. הואיל ובתוספתא נאמר בפירוש שדינו מסור לשמים, פסק הרמב"ם כך את ההלכה. ומסתבר שהוא גרס לעיל: "עובר משום בל תשחית".

אולי ייתכן שהגמרא והתוספתא נחלקו בשאלה מחשבתית. הסבר מקובל הוא מדוע אדם אינו רשאי לחבול בעצמו, כי גופו של אדם אינו רכושו של אדם (שולחן ערוך הרב חו"מ הלכות נזקי גוף ונפש ודיניהם סעיף ד, וראה גם בחזון יחזקאל על התוספתא). אולם ממונו של אדם ייתכן שהוא בבעלותו המלאה ומותר לו להשחיתו, אלמלא איסור בל תשחית. התוספתא למדה מהפסוק ואך את דמכם, שכמו שאדם אינו בעלים על גופו כך הממון שבידו הוא פקדון משמים והוא זכאי רק להשתמש בו, ולכן ניתן ללמוד מהפסוק "ואך את דמכם" גם איסור השחתת ממון. הבבלי אולי סבר שרכושו של אדם הוא שלו במוחלט, רק התורה אסרה עליו להשחיתו, ולכן הוא לומד מפסוקים אחרים. ויש עוד לעיין בסברה זו.

כדאי להוסיף עוד את דברי רבנו יונה (שערי תשובה ג, פב) שהחמיר מאוד באיסור בל תשחית, והרחיב אותו

לכל בזבז ממון:

"לא תשחית את עצה לנדוח עליו גרון (דברים כ, יט). הוזהרנו בזה שלא לזכות כל עץ מאכל, גם לבנות לו מצור, כל זמן שימצא מאילני סרק די ספוקו. וכן הוזהרנו בזה שלא לפזר ממון לריק אפילו שוה פרוטה."

סיכום

במאמר עקבנו אחרי שיטת ברמב"ם בסוגית בל תשחית. הראינו איך פשטיה דקרא הוא איסור על השחתת עץ מאכל בלבד ובכל מחיר, חז"ל דרשו את הפסוקים שאיסור כריתת עץ מאכל גם הוא תלוי בערכו של העץ, ומכאן הסיקו שהאיסור כולל השחתת כל דבר, בפשטות מהתורה, אם כי יש סוברים שהאיסור בשאר דברים הוא מדרבנן בלבד. הערך המיוחד של עץ מאכל נשאר בחיוב להקדים כריתת עץ סרק לכריתת עץ מאכל כאשר הם שווים בדמיהם.

הרמב"ם פסק שאסור להשחית כל דבר, אולם מצאנו סתירה בדבריו בעונש. בספר המצוות הוא פסק שלוקה מהתורה ואילו ביד החזקה הוא פסק שלוקה מכת מרדות בלבד. השדה חמד נדחק שהרמב"ם חזר בו, או שבספר המצוות הוא לא דייק בפרטים ההלכתיים.

בתוספתא נאמר בפירוש שעונש המזיק עצמו או משחית ממון עצמו מסור לשמים. וכנראה שהרמב"ם פסק על פי התוספתא. עמדנו גם על ההבדלים במקור האיסור בין הבבלי לתוספתא, הבבלי לומד איסור איבוד עצמו לדעת מהפסוק "ואך את דמכם", איסור חבלה עצמית מנזיר שנקרא חוטא כי ציער את עצמו מהיין, והשחתת רכוש מבל תשחית. מהתוספתא נראה שלמדה את כל האיסורים, לפחות לגבי עונש, מאך את דמכם."